

ПИТАННЯ РІДНОЇ МОВИ ТА СПРОБИ МАДЯРИЗАЦІЇ БАЧВАНСЬКО-СРЕМСЬКИХ РУСИНІВ НА МЕЖІ ХІХ–ХХ СТОЛІТЬ

Георгій Кожолянко

УДК 81'282.4(497.113)

У статті досліджено питання спроб боротьби з рідною українською мовою бачвансько-сремських русинів. Відомо, що частина території слов'янського Закарпаття була підкорена кочовими племенами угрів, які перейшли Карпати й осіли на Дунайській рівнині, витіснивши звідти інші слов'янські народи. У ХІХ ст. посилювався мадяризаційний тиск на українську мову українських переселенців у пониззя Дунаю.

Розглянуто питання етнічної назви «русини-українці». Вказано чинники, що негативно позначилися на розвитку української літературної мови бачвансько-сремських русинів. Підкреслено, що після розпаду Австро-Угорської імперії скоротилися зв'язки українського населення Бачки, Срему, Банату із Закарпаттям, Галичиною та Буковиною.

Ключові слова: держава, етноси, етнічні назви, мікрмова, мадяризація, русини, українці, нація, консолідація.

В статье исследованы вопросы попыток борьбы с родным украинским языком бачванско-сремских русинов. Известно, что часть территории славянского Закарпатья была покорена кочевыми племенами угров, которые перешли Карпаты и поселились на Дунайской равнине, вытеснив оттуда другие славянские народы. В ХІХ в. усилилось влияние мадяризации на украинский язык украинских переселенцев в низовье Дуная.

Рассмотрен вопрос этнического названия «русини-українці». Указаны факторы, которые оказали негативное влияние на развитие украинского литературного языка бачванско-сремских русинов. Подчеркнуто, что после распада Австро-Венгерской империи сократились связи украинского населения Бачки, Срема, Баната с Закарпатьем, Галицией и Буковиной.

Ключевые слова: государство, этносы, этнические названия, микроязык, мадяризация, русины, украинцы, нация, консолидация.

The article examines the issue of attempts of struggling against native Ukrainian language of Bačka Syrmian Rusyns. It is known that a part of Slavic Transcarpathia has been conquered by nomadic Ugrian tribes, which crossed the Carpathians and settled in the Pannonian Plain, having ejected other Slavic nations from there. In the ХІХth century intensified the pressure of Magyarization on the Ukrainian language of Ukrainian migrants to the Lower Danube.

The question of the ethnic name *Ruthenians-Ukrainians* is also examined in the article. Specified are the factors that have affected the development of Ukrainian literary language of Bačka Syrmian Rusyns. It is emphasized that upon the collapse of the Austro-Hungarian Empire, the relations of Ukrainian population in Bačka, Syrmia and Banat with Transcarpathia, Halychyna and Bukovyna have shrunk.

Keywords: state, ethnic groups, ethnic names, microlanguage, Magyarization, Rusyns, Ukrainians, nation, consolidation.

Стосовно проблеми формування етнокультурних спільностей на терені України існує кілька поглядів. Зокрема, у писемних джерелах зазначається, що одним з давніх народів, який жив на півночі від Дунаю в ІХ–VIII ст. до н. е., були гети. Ще до появи скіфів вони заселяли землі від Дністра до Дону [2, с. 5]. Власне, гетське плем'я, яке розташовувалося ближче до Дністра, звалось кімерійцями або таргітами. Уже тоді кімерійці здійснювали походи в Малу Азію і святково відзначали в Україні та на західноукраїнських землях літній

день земних плодів і землеробської праці — Купала [8, с. 260].

З кінця ІХ ст. частина території слов'янського Закарпаття була підкорена кочовими племенами угрів, що перейшли Карпати й осіли на Дунайській рівнині, витіснивши звідти інші слов'янські народи [7, с. 70].

Щодо етноніма «русини», то так до початку ХХ ст. називало себе українське населення Закарпаття, Галичини і Буковини, яке у ХХ ст. повністю перейшло на сучасний етнонім «українці» (старого терміна «русини» у

двох останніх регіонах нині не зафіксовано). Із цього приводу сучасний буковинський політолог І. Буркут писав: «Коли відбувається консолідація нації, то на зміну старим етнонімам часто приходять новий <...>

Впровадження нового аутоетноніма *українці* почалося на сході Австро-Угорщини лише наприкінці XIX — на початку XX ст., але процес цей відбувався повільно і спочатку охоплював тільки освічені верстви населення — педагогів, юристів, чиновників, інженерів та лікарів, а також студентів, семінаристів, частину греко-католицьких і православних священників і особливо гімназистів та школярів загалом» [1, с. 47–48].

Буковинський етнолог кінця XIX — початку XX ст. Р. Кайндль щодо вживаного в його час етноніма «руснак» зазначав: «...виправдується, висловлене мною в іншому місці, що назва “руснак” є єдиною народною для українців. Усі українці в низинах і в горах, на Буковині, у Галичині та Угорщині називають себе руснаками» [14, с. 248]. Далі він констатував, що наприкінці XIX ст. в офіційній мові використовували назву «українці», яка охоплювала всіх українців разом з гуцулами. Проте в окремих авторів праць з українознавства трапляються ще назви «малоруси» (*kleinrussen*), «червоні руси» (*rotrusse*), «реусируси» (*reuserusse*). Відомо, що всі ці назви, як вказує Р. Кайндль, не були народними й уживаними. Відповідно деякі етнографи прагнули замінити їх словом «русин» (*rusyn*), назвою, якою позначаються в українській і польській письмовій мові всі українські етнічні групи, не беручи до уваги те, що це слово так само маловживане, як і попередньо згадані. Відомо також, що це слово деколи стосовно українців вживалося з образливою метою. Натомість в українців Буковини повсюдно використовували прикметниковий термін «руский», «руска». Однак у німецькій мові його застосувати не було можливості. Тому перевагу потрібно надати словам «українець», «український» — *ruthene*, *ruthenisen*. Останні терміни, як зазначає Р. Кайндль, є давніми, дуже поширеними і перебувають в офіційно-

му вжитку. Тому немає сенсу використовувати в німецькій мові вживаний в українській і польській письмовій мові вираз «русин» або похідні від нього форми [13, с. 1].

Зовсім по-іншому склалася ситуація з використанням етнонімів «русин» і «українець» з розпадом Австро-Угорщини. Усередині русинських громад поступово поширювався новий етнонім — *українці*. Хоча переконані консерватори старшого покоління русинських громад чинили спротив вживанню цього етноніма.

На Закарпатті й після розпаду Австро-Угорщини (до першої половини 1940-х років) слова «Україна», «український» щодо місцевого населення були заборонені. Офіційно вживалися терміни «русини», «руський».

Проте місцеві українці-русини висловлювали протест проти антиукраїнських устремлень окупантів та місцевих перевертнів.

На Першому з'їзді молоді Закарпаття в Ужгороді 7 липня 1929 року було прийнято декларацію, у якій чітко сформульовано національну самосвідомість населення краю: «Проголошуємо всьому культурному світові, що ми, підкарпатські русини, є частиною великого українського народу і що наша мова і наша література була, є і буде та сама, що наших братів з того боку Карпат. Проголошуємо, що всякі стремління, щоб нас змоскалізувати або зфабрикувати з нас якесь окремішне плем'я і тим відірвати нас від матірнього пня, будемо всіма силами поборювати» [7, с. 75].

Поширення нового етноніма в придунайських землях пов'язане з тим, що наприкінці XIX — на початку XX ст. в пониззя Дунаю продовжували переїжджати вихідці із західноукраїнських земель, хоча це не були масові переселення. Хіба що до таких можна зарахувати в 1890–1914 роках, за ініціативою греко-католицької церкви, переїзд селян з Галичини і частково Буковини в Боснію і Герцеговину, але частина з новітніх переселенців, не знайшовши свого місця в Боснії, перебралася в русинські села Наддунав'я. Продовжуючи називати себе *русинами*, нові переселенці вже використовували самоназву *українці*. Від них її переймали

Русини-українці. Світлина початку ХХ ст.

Русини-українці. Поштова листівка кінця ХІХ ст.

і найосвіченіші представники громад бачвансько-сремських русинів.

Потрібно зауважити й те, що в етнічній історії українців протягом багатовікового періоду відбувалися складні процеси, зумовлені як історичними, так і географічними факторами. Зокрема, Карпатські гори були природною перепорою нормального спілкування між українцями, які заселяли рівнинну частину, прикарпатські і гірські терени, у результаті чого виникали та закріплювалися певні відмінні риси в традиційній культурі, мові і навіть у ментальності [4, с. 81]. Це стосується значною мірою і українців-русинів Подунав'я.

Русинська інтелігенція дедалі частіше потрапляла на новий етнонім у пресі, яку до розпаду монархії Габсбургів отримували з Галичини й Буковини, і сприймала аргументи на його користь, що їх наводили галицькі і буковинські «народовці». Сприяло поширенню нового етноніма й те, що для продовження освіти дехто з русинської молоді вирушав до Львова. Саме ця частина русинської громади всілякими засобами намагалася поширювати самоназву *українці* серед своїх односельців.

Українці західноукраїнського регіону в процесі природного збільшення населення, через нестачу придатної для землеробства землі та заохочувальну політику владних структур уже у XVIII ст. почали колонізувати родючі землі Придунав'я, використовуючи зручний водний шлях Дунаю для переміщення в новий район проживання.

У результаті цього на межі XVIII–XIX ст. у Бачці, Сремі та сусідньому Банаті проживало близько трьох тисяч вихідців із західноукраїнських земель, переважно закарпатців, частково галичан.

У науковій літературі існує назва «бачвансько-сремські русини», що відбиває місце нового розселення і старе етнічне ім'я українців із Закарпаття, Галичини та Буковини, а також побутує в їхньому середовищі дотепер.

Освіту діти русинів-переселенців (від початку XVIII ст.) здобували в церковноприходських школах. В одному з головних населених пунктів,

де зосередилися переселенці, — Керестурі — православна школа діяла з 1751 року, а греко-католицька — з 1753-го. Навчання в школах велося за релігійною літературою та підручниками, написаними церковнослов'янською мовою. Подібно, з використанням місцевих говірок, велося викладання в сільських школах. Крім того, діти вчили угорську та латинську мови, письмо, читання та математику.

Шкільні тексти при багаторазовому переписуванні зазнавали певних змін, дедалі більше наближаючись до тієї розмовної мови, якою бачвансько-сремські русини користувалися в побуті. Їхня мова народжувалася на основі кількох діалектів, якими розмовляли предки переселенців у рідних місцях. Відзначено також мовні запозичення зі словацької, польської, угорської та німецької мов. На Дунаї русини постійно спілкувалися із сусідами — сербами та хорватами, тому в їхніх говірках з'явилося чимало сербських і хорватських слів. Відповідно мова бачвансько-сремських русинів дедалі більше віддалялася від української, проте зберігала генетичний зв'язок з її південно-західними говорами (гуцульським, лемківським).

Державною мовою в Угорщині до початку XIX ст. була латинська, тому денационалістський тиск на неугорське населення відчувався мало. Тільки з 1825 року, коли угорці домоглися визнання своєї мови державною, вони почали наступ на національні меншини, це і породило відомий угорський шовінізм, що простежується на сучасному етапі. Щодо початку XIX ст., то український науковець О. Мишанич констатував: «Кожен житель королівства мав стати мадяром, знати угорську мову» [7, с. 71].

Асиміляція угорських русинів особливо посилилася після так званого австро-угорського дуалізму в 1867 році, коли Угорщина домоглася своїх державних прав як рівноправна в об'єднаній Австро-Угорщині. Шовіністична політика угорської правлячої верхівки призвела до деформації культурно-національного життя національних меншин країни. У найгір-

шому становищі опинилися українці-русини, які на той час не мали своєї держави у світі.

Щодо мадяризації бачвансько-сремських русинів, то наприкінці XIX ст. угорська влада посилила асиміляційний тиск на русинську громаду наддунайських земель. Ще з 1879 року в русинських парафіяльних школах було введено обов'язкове вивчення угорської мови, а з 1898 року початкову школу переведено в ранг державної, де майже всі предмети викладали угорською. Мова ж русинів залишилася окремим предметом, і нею ще викладався Закон Божий. У зв'язку з тим, що школярі вчили лише угорську абетку, вони й писали тими літерами, які знали. Спостерігалися й інші ознаки швидкої мадяризації.

Під час відвідування Керестура на початку XX ст. галицький етнограф Володимир Гнатюк звернув увагу на те, що діти-школярі віталися з ним угорською, а люди старшого покоління — русинською мовою.

Мадяризаційний тиск зустрів опір місцевих русинів. Так, наприклад, селяни із с. Коцур на власний кошт утримували церковноприходську школу. Стосовно збереження русинської школи вони висловлювалися так: «Готове зме дац и остатню кошулю [сорочку. — Г. К.], лем да и далей затримае руску конфесионалну школу» [6, с. 270–271].

Збереженню мови й русинської етнонаціональної свідомості допомагали і сільські читальні: у Керестурі читальня працювала з 1876 року, а в Коцурі — з 1878-го [9, с. 124]. Сюди надходило чимало літератури та преси від львівської «Просвіти»: співробітництво із цією громадською організацією бачвансько-сремські русини активно розвивали з 1880 року. У читальнях активну роботу провадили священники і вчителі, які виступали перед селянами з лекціями на різноманітні теми. Завдяки їхній діяльності опір примусовій асиміляції починав приносити свої плоди.

Восени 1918 року Австро-Угорщина розпалася, відповідно настав кінець і самій політиці насильницької мадяризації русинського населення придунайських земель, а бачвансько-

сремські русини опинилися в новій державі — Королівстві Сербів, Хорватів і Словенців (з 1929 р. — Югославія). Під час становлення нової держави національні меншини отримали певні свободи в розвитку власної мови і культури, але згодом вони дедалі частіше зазнавали тиску з боку великосербських шовіністів. Правляча верхівка Сербії посіла домінуючі позиції в об'єднаній державі, почала пропагувати ідею «єдиної югославської нації», не визнаючи за хорватами, словенцями, македонцями, боснійцями і чорногорцями (їх усіх об'єднували терміном «югослави») права на окреме національне існування. Відповідно й русини не мали права на окреме національне визнання. Хоча на початках існування нової держави бачвансько-сремські русини відчували помітне послаблення асиміляційного тиску, порівняно з попередньою історичною епохою. Керестурська школа вже 1919 року перейшла на викладання рідною мовою — уперше з кінця XIX ст. А в липні 1919 року було створено Руське народне просвітне товариство — громадську організацію, покликану сприяти збереженню та розвитку власної культури бачвансько-сремських русинів.

У нових державних умовах постало питання: у якому мовному напрямі повинні розвивати рідну культуру бачвансько-сремські русини? Селяни Керестура вважали, що культурна діяльність має провадитися на основі бачвансько-сремської мікромови, оскільки нею не тільки спілкувалися, але й писали твори. Мешканці іншого великого русинського поселення — Коцура — вважали, що повноцінний розвиток русинів забезпечить лише українська літературна мова. У подальшому прибічники бачвансько-сремської мікромови здобули перемогу.

У результаті згодом на бачвансько-сремській мікромові велася видавнича діяльність русинів, друкували журнали, календарі, агітки, господарські поради тощо. Для вивчення русинської мікромови і шкільного користування нею 1923 року було видано працю Г. Костельника «Грамматика бачвансько-рускей бешеди» (перше видання). Г. Костельник — відомий галицький

церковний діяч і представник католицького релігійно-філософського модернізму, письменник та публіцист, за походженням українець-русин — багато зробив для поширення української національної ідеї, греко-католицької церкви на західноукраїнських землях.

Передова українська інтелігенція розуміла, що не можна зупинитися лише на рівні розмовної мови, потрібно мати орієнтири в літературному процесі. З цього приводу Г. Костельник зазначав, що «граматика мала бути так написана, щоби відкривала шлях до літературної русько-української мови» [4, с. 209]. Отже, уже при визначенні розмовної мови вказувалося, що мова русинів має перебувати в руслі української літературної мови. Відповідно існування мікрмови бачвансько-сремських русинів було лише засобом до опанування русинами спільної мови всіх українців.

Ця позиція серед русинської інтелігенції збереглася й у другій половині ХХ ст. Так писав про русинську мікрмову русинський мовознавець М. Кочиш у 70-х роках ХХ ст.: «З об'єктивного погляду, вона є анахронізмом та реакційним явищем, бо випала із загального

руху об'єднання українських діалектів, які ще від шевченківських часів і дотепер зливалися в могутню літературну загальноукраїнську мову» [5, с. 89].

Отже, русинські мовознавці оцінювали мікрмову з позицій загальноукраїнської мовної єдності.

Іншою була ситуація всередині русинських громад. Погляди на розвиток загальноукраїнської мови не поділяла помітна частина русинських священиків, учителів та й самих селян, яких задовольняло знання лише власного діалекту і які не мали бажання вчити українську літературну мову. Селяни, переважно зайняті власними господарськими справами, мало цікавилися проблемами й подіями, що відбувалися за межами їхнього села. Учителі і священики в такий спосіб намагалися утримати під своїм цілковитим контролем мешканців русинських сіл. Негативно позначилося на розвитку української літературної мови і те, що після розпаду імперії Габсбургів різко скоротилися зв'язки бачвансько-сремських русинів із Закарпаттям, Галичиною та Буковиною.

1. *Буркут І.* Историческая судьба галицкого и буковинского русинства. Финал // Русин. – Кишинев, 2008. – № 3 (17).

2. *Історія України.* – Київ, 1991.

3. *Кожоляно Г.* Етнонаціональна своєрідність українців-русинів Буковини: історія, сучасні аспекти проблеми // Народна творчість та етнографія. – 2010. – № 3.

4. *Костельник Г.* Граматика бачвансько-рускей бешеди // Проза на бачванско-сримским руским литературним языку. – Нови Сад : Руске слово, 1975.

5. *Кочиш М. М.* Лингвистични роботи. – Нови Сад : Руске слово, 1978.

6. *Лабош Ф.* История Русиних Бачки, Сриму и Славонии 1745–1918. Доселене, газдоаски, просвітни, культурни и духовни живот. – Віковар, 1979.

7. *Мишанич О.* Карпаторусинство: зерно – від половини... // Альманах Українського народного союзу. – Нью-Джерсі, 2009. – № 99.

8. *Партицький О.* Старинна історія Галичини. – Львів, 1894. – Т. 1.

9. *Рамач Ю.* Граматика руского языка. – Београд, 2002.

10. *Шилов Ю.* Джерела витоків української етнокультури. – Київ, 2002.

11. *Шилов Ю.* Край ушедших лет. – Киев, 2004.

12. *Шилов Ю.* Прародина ариев. – Киев, 1995.

13. *Kaindl R. F.* Ethnographische Streifzuge in den Ostkarpathen. Beitrage zur Hausbauforschung in Oesterreich. – Wien, 1898.

14. *Kaindl R. F.* Haus und Hof bei den Rusnaken // Globus. – Wien, 1897. – N 71.